

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 7 Issue 2, Special Issue on Byzantine, p. 67-76, March 2015

Bizans (Doğu Roma) İmparatorluğu'nda Türk Kökenli Bir Komutan: Bardanes Tourkos ve İsyanı

*A Turkish Commander in the Byzantine (Eastern Roman) Empire: Bardanes Tourkos
and His Uprising*

Talat KOÇAK

Afyon Kocatepe Üniversitesi - Afyon

Öz: Bu makale Bizans İmparatorluğu'nda Türk kökenli bir general olan Bardanes Tourkos (Türk Vartan)'ın isyanını inceleyerek, Bardanes'in isyanda hızlı hareket edememesi nedeniyle başarısız olduğunu tespit etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bizans İmparatorluğu, Bardanes Türkos, İsyan, Nikephoros, II. Mikhael, Amorium, Türk

Abstract: This article examines the uprising of a Turkish general, Bardanes Tourkos (Vartan the Turk) in the Byzantine Empire and presents that because Bardanes could not move his forces quickly he faced defeat.

Keywords: Byzantine Empire, Bardanes Tourkos, Uprising, Nicephoros, Michael II, Amorium, Turk

Giriş

Doğu Roma ya da tarihçilerin adlandırmasıyla Bizans İmparatorluğu olarak anılan devlet çok geniş bir coğrafyada hüküm sürmüş, birçok etnik gruptan insanı idaresi altında tutmayı bilmiştir. Onlarca hanedanın gelip geçtiği bu devlette, tahtı ele geçirmek için isyan etmek gayet doğal karşılanan bir durumdu. Kim güçlüyse, talih kime gülerse, kim oyunu kuralına göre oynarsa tahta o geçiyordu. Erkekler gibi kadınların da saltanat iddiasında bulunabildiği Bizans İmparatorluğu'nda, başa geçen 107 hükümdardan sadece 34'ü eceliyle ölmüştür. Toplam 65 tane saray darbesi olmuştur.¹ Bu durumun temel nedeni Bizans'ta imparator olmak için aranan şartlar içinde asalet, soy, kan anlayışının olmamasıydı. Başa geçen imparatorlardan pek azı Grek kökenliydi. İmparatorun etnik bakımdan Ermeni veya Arap olması şaşılacak bir durum değildi. Bunda kuşkusuz ordunun esnek yapısının da katkısı vardı. Bizans ordusu tüm imparatorluklarda olduğu gibi birçok milletten askerin bulunduğu kozmopolit bir yapılanmaydı. İmparatorların da darbe yoluyla bu ordunun içerisinden çıkmasından dolayı, değişik milletlerden komutanların tahta geçmesi tabii karşılanıyordu. Bardanes Tourkos (Türk Vartan) adındaki bir komutan da darbeye teşebbüs etmişti.

1. Kökenine Dair Tartışmalar

Lakabından da anlaşılacağı gibi Türk kökenli bir komutan olan Bardanes'e, Ermeni adı taşıdığı için bazı tarihçiler Ermeni kökenli demişlerdir. Ermeni olduğunu iddia edenler, sadece isminden yola çıkarak bu iddialarını temellendirme çabası içerisine girmişlerdir. Bunun haricinde kendilerine dayanak yapabilecekleri hiçbir argümanları yoktur. Hatta tarihçi Brooks, Bardanes Tourkos'un Türk olamayacağını, kaynaklarda kuzeni olarak geçen Leo'nun Türk

¹ G. L. Seidler, *Bizans Halk Hareketlerinin İdeolojik Kökeni*, Çev: Mete Tuncay, Özne Yayınları, İstanbul 1999, s. 20.

History
Studies

Volume 7
Issue 2
Special
Issue on
Byzantine
June
2015

olabileceğini iddia etmiştir.² Fakat bunu temellendirecek hiçbir ikna edici bilgi sunmamıştır. İngiliz tarihçi Lightfoot Bardanes Tourkos'u Türk kökenli göstermemek için belgeleri zorlayan tarihçilere isyan eder;

[B]irçok tarihçi, Bardanes ve kızlarının aslen Ermeni kökenli olduklarını savunur; fakat Bardanes'in lakabının "Tourkos" (Türk) olması bunun aksini düşündürmektedir. Eğer Bardanes, Hristiyan olmuş bir Türkse, bir Hristiyan Ermeni adı alması imkânsız değildir.³

Bardanes adı Vartan adının Yunanca söylenişidir ve Ermenicedir. Ama isminin başında ait olduğu milletin adı yazan bir tarihi şahsiyetin kökeni elbette ona takılan lakapta aranmalıdır. Bardanes, muhtemelen Hazar kökenli olmalıdır. Ataları doğu kiliselerinden birinde vaftiz edildiği için bir Ermeni adı almış olması daha akla yatkındır.

Tarihçilerin Bardanes'in Hazar kökenli olduğunu iddia etmelerinin nedeni takılan lakabından dolayıdır. Burada hemen akla şu gelebilir. Lakabı Türk olan bir komutan Bulgar, Hun, Avar, Peçenek kökenli de olabilir. Bu Türk grupları arasında Bizans İmparatorluğu'nun ilk devirlerden itibaren misyonerlik faaliyetleri içerisinde buldukları da bilinen bir hakikattir.⁴ Fakat burada unutulmaması gereken nokta şudur. Bizanslılar bu grupları hiçbir zaman kaynaklarında Türk adıyla zikretmemişlerdir. Bizans kaynaklarında Türk adına ilk defa VI. yüzyılda Agathias'ın eserinde rastlıyoruz.⁵ Tabi burada Türk tabiri Göktürk Devleti için kullanılmıştır. Yine aynı yüzyıl içerisinde yaşayan Menandros'un eserinde de Göktürklerle ilgili bilgiler bulunmaktadır.⁶ Menandros'un naklettiğine göre Bizans İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'da 575-576 yıllarında 106 Türk yaşamaktadır. Göktürk Devleti'ne elçi olarak giden Valentinus kendisine refakat etmeleri için bu Türkler'in tamamını yanına almıştır.⁷ Daha sonraki yıllarda ki Bizans kroniklerinde yer alan Hazar Devleti ile ilgili kayıtlarda da Türkler adının zikredildiği görülmüştür. Bu kayıtlarda Hazarlar için doğudan gelen Türkler denilmiştir.⁸

Devam eden süreçte Bizans-Hazar ilişkileri daha da gelişmiştir. Öyle ki geç antikçağın son medeniyetler mücadelesi diyebileceğimiz Heraklius'un Sasanilerle yaptığı büyük savaşta, Hazar Kağanı Bizans ordusuna 40.000 kişilik bir kuvvet vermiş ve bu ordu sayesinde Bizanslılar İranlılar'a üstünlük sağlamışlardır. İlerleyen dönemlerde Bizans ile Hazarlar arasında tesis edilen bu ittifak, hanedan evlilikleriyle daha sıkı bir hale gelmiştir. İmparator II. Jüstinyen(695-705) bir isyan neticesinde Bizans İmparatorluğu'nu terk etmek zorunda kalmış ve Hazarlara sığınmıştır. Kağan'ın kız kardeşlerinin biriyle evlenen Jüstinyen, Hazarların desteğiyle yeniden imparator olmuştur. Hanedan evlilikleri bununla da kalmamış, V. Konstantin 732 yılında Hazar Kağanı'nın kızıyla evlenmiş ve oğulları IV. Leo'da Hazar Leo olarak anılarak (775-780) imparatorluk yapmıştır. Hazar Devleti ile böylesi yakın ilişki kurulduğu bu dönemlerde çok sayıda Hazar kökenli asker Bizans ordusunda görev almıştır.

² E. W. Brooks, "The Emperor Leo V and Vardan The Turk", *The English Historical Review*, Vol. 31., April 1916, Oxford University Press, s. 257.

³ Chris and Mücahide Lightfoot, *Anadolu'da Bir Bizans Kenti Amorium*, Homer Kitabevi, İstanbul 2007, s. 165.

⁴ Gyula Moravcsik, "Byzantine Christianity and the Magyars in the Period of Their Migration", *American Slavic and East European Review*, Vol. 5, No. 3/4 (Nov. 1946), s. 29-45.

⁵ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2012, s. 45.

⁶ İsmail Mangaltepe, *Bizans Kaynaklarında Türkler (Menandros Protektor ve Theophylaktos Simokattes)*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2009, s. 48.

⁷ Hatica Palaz Erdemir, *V. Yüzyıl Bizans Kaynaklarına Göre Göktürk-Bizans İlişkileri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2003, s. 9; Mangaltepe, *a.g.e.*, s. 76-77.

⁸ *The Chronicle of Theophanes Confessor Byzantine and Near Eastern History (AD 284-813)*, Çev: Cyril Mango - Roger Scot ve Yardımcısı Geoffrey Greatrex, Clarendon Press, Oxford 1997, s. 446.

JHS
68

**History
Studies**

*Volume 7
Issue 2
Special
Issue on
Byzantine
June
2015*

Bizans Devleti’de her zaman Hazarlara sempatiyle bakmıştır.⁹ Muhtemelen Bardanes Tourkos veya babası imparator IV. Leo döneminde vaftiz olarak Bizans hizmetine girmiş Hazar kökenli bir Türk’tü. Kaynaklarda Bardanes Tourkos’un atalarıyla ilgili bir bilgi bulunmadığı için bize göre akla en yatkın olan iddia budur.

2. İsyanı Hazırlayan Etkenler

Hayatının ilk dönemiyle ilgili bilgi bulunmayan Bardanes Tourkos, kariyerinin en parlak çağını İmparatoriçe İreni (797-803)¹⁰ döneminde yaşamıştır. İreni devrildiğinde Bardanes, Thrakasion Temasında¹¹ strategostu¹². Fakat kısa süre sonra Bizans’ın askeri bakımdan Anadolu’da en güçlü eyaleti olan Anatolikon Teması’nın¹³ başına getirildi. Takip eden yılda Nikephoros’un,¹⁴ kendisinden önce hüküm süren imparatoriçe İreni’nin, Abbasi Halifesi Harun Reşit’e (786-809) verdiği yıllık vergiyi ödemeyeceğini beyan etmesi, Bizans İmparatorluğu’nu Abbasi Halifeliğiyle yeniden karşı karşıya getirecekti. Abbasilere sığınmış olan Bizanslı bir misafir, Nikephoros’un tahta geçmesi hakkında Harun Reşit’in komutanı Abdü’l Melik’e şunları söylemişti: “*Nikephoros tahta geçtiğine göre, sırtındaki bu mükellef elbiseyi çıkar da zırhlan ve harbe hazırlan.*” Gerçekten de Bizanslı konuk haklı çıktı. Nikephoros tahta geçer geçmez kendisinin yıllık göndermesi gereken vergiyi ödemeyeceği gibi, Halife Harun Reşit’e bir mektup göndererek onu savaş için tahrik etti.¹⁵ Mektubunda imparatoriçe İreni’nin Halife’yi şah makamına, kendisini piyon makamına koyduğunu ve kadın olduğu için Bizans İmparatorluğu’nu küçük düşürücü anlaşmalara imza attığını söylemiş, o güne kadar İreni tarafından ödenen vergileri geri istemiştir. Aksi takdirde savaş açacağını da eklemiştir. Harun Reşit bu mektup karşısında çok hiddetlenmiş ve bir divit isteyerek mektubun arkasına kendi eliyle “*Bismillahirrahmanirrahim. Müslümanların emiri Harun’dan Bizans köpeği Nikephoros’a! Ey kâfir kadının oğlu! Mektubunu okudum. Cevabını duymakla kalmayacak, aynı zamanda göreceksin. Vesselam!*”¹⁶ demiştir. İmparatorluğun savaş ortamına sürüklenmesi Bardanes’i olağanüstü yetkilerle, monostrategos (yetkili tek general) olarak görevlendirilmesiyle sonuçlandı. Bu görev askeri açıdan devletin sıkıntıya düştüğü özel

JHS
69

History
Studies

Volume 7
Issue 2
Special
Issue on
Byzantine
June
2015

⁹ Rene Grousset, bu sempatinin sebebini Hazarların tıpkı Uygurlar gibi medeni (yerleşik toplum) olmalarına bağlar. Rene Grousset’e göre Hazarlar “*ticaretle zenginleşmiş, Bizans ve Arap dünyası ile olan temas sayesinde izaftı olarak medenileşmiş ve ahenkli bir devlet meydana getirmişlerdi.*” Bkz. Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, Çev: Dr. M. Reşit Uzmen, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1996, s. 180.

¹⁰ Atinalı İreni için bkz. Ahmet Refik, *Bizans İmparatoriçeleri*, Oku Yayınları, İstanbul 2003, s. 41.

¹¹ Bugün ki İzmir’inde içinde olduğu Bizans’ın kıyı Ege bölgesine verilen ad. Temaların listesi için bkz. George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 230-231., Tuncer Baykara, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu’nun İdari Taksimatı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988, s. 17.

¹² Bizans İmparatorluğu’nda askeri yetkileri de olan general rütbesindeki idarecilere verilen isim. Ian Heath, *Bizans Orduları 900-1461*, Çev: Buket Bayrı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014, s. 11.

¹³ Anatolikon Teması başkenti Amorium olan antik Frigya’nın büyük bir bölümünü kapsayan, İstanbul’u Suriye’ye bağlayan yolunda geçtiği Bizans’ın önemli ve büyük bir eyaletidir. Anatolikon Temasının ve diğer temaların haritası için bkz. Timothy E. Gregory, *Bizans Tarihi*, Çev. Esra Elmert, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 179.

¹⁴ Nikephoros Arap kökenlidir. Bir Süryani kroniğine göre Nikephoros’un atalarından Cebele Bin Eyhem, Hıristiyan Arapların lideri konumundaydı ve Hz. Ömer zamanında Müslüman olmuştu. Bu adam Medine’deki mescitte Hz. Ömer ile birlikte bulunurken Fezara kabilesinden bir adam onun kıyafetine basmıştı. Cebele’de dönüp suratına bir yumruk indirmişti. Adamin şikâyeti üzerine adaletiyle nam salmış olan Hz. Ömer, Cebele’ye “*benim gibi bir hükümdar bunu nasıl yapabilir ve avamdan bir adamın yüzüne bir darbe indirmesine razı olur.*” dedi. Hz. Ömer, Cebele’nin bu cevabı karşısında “*gerçi siz ondan daha şereflisiniz; fakat İslamlık nazarında müsavisiniz.*” cevabını verdi. Bu durumu şaşkınlıkla karşılayan Cebele, düşünmek için süre istedi ve hemen Kapadokya’ya kaçtı. Orada yeniden vaftiz olarak Hıristiyanlığa döndü. Tafsilat için bkz. Gregory Abu’l Farac (Bar Hebraeus), *Abu’l Farac Tarihi*, C. I, Süryaniceden İngilizceye Çeviren: Ernest A. Wallis Budge, Türkçeye Çeviren: Ömer Rıza Doğrul, TTK Basımevi, Ankara 1999, s. 208.

¹⁵ Abu’l Farac Tarihi, a.g.e., s. 208.

¹⁶ Casim Avcı, *İslam Bizans İlişkileri*, Klasik Yayınları, İstanbul 2003, s. 94.

durumlarda verilir. ¹⁷ 803 yılının Temmuz ayında Halife Harun Reşit, Abbasi ordularını Anadolu içlerine sefere çıkardı. Kuşkusuz bundaki amaç mektubunda da yazdığı gibi vergisini vermek istemeyen Bizans İmparatoru Nikephoros'u cezalandırmaktı. Halife'nin ordunun başında oğlu Kasım'ı göndermesi, bu meseleye ne kadar ehemmiyet verdiğinin de bir göstergesidir.

İki ordu Anadolu içerisinde birbirleriyle mücadele ederken bir talihsizlik yaşanmış, İmparator Nikephoros geçirdiği bir kaza sonucu ayağını kırmıştı. İmparator, kırık bir ayakla askerleri sevk ve idare edemeyeceğinden dolayı ordunun yönetimini Bardanes Tourkos'a bırakmak zorunda kaldı. Bardanes aradığı fırsatı böylelikle yakalamış olacaktı. İlk iş olarak tüm temalardaki askerlere emirler göndererek Anatolikon Teması'nda toplanmalarını istedi. Tüm ordunun komutası kendine geçince iktidar hırsı bir anda gözünü kör eden Bardanes, ordunun diğer komutanlarının bu duruma onay vermesiyle imparator ilan edildi. ¹⁸

Bardanes'e destek olan temalar ¹⁹ şunlardı: Anatolikon, Opsikion, Thrakasion, Bukellarion. ²⁰ Enteresan olan Armenokon Teması'nın Bardanes Tourkos'un bu imparatorluk yürüyüşüne destek vermemesiydi. Bunda Armenokon Teması'nın toplanma bölgesine gelmemesinin de payı vardı. Fakat esas neden Bardanes'in 793 yılında Armenokon Teması'nda başlayan isyanı kanlı bir şekilde bastırmaya katılmış olmasıydı. Bu durum Armenokon Teması birliklerinin gözünde Bardanes'in hâlâ düşman algısı içerisinde yer aldığının da bir göstergesiydi. ²¹

Bardanes Tourkos'un isyanına ordunun büyük çoğunluğunun destek vermesinin sebeplerinden bir tanesi de ekonomik gerekçelerdi. Nikephoros, deyim yerindeyse İmparatoriçe İreni'den enkaz devralmıştı. Böyle bir iktisadi tablo karşısında Nikephoros haklı olarak imparatorluğun maliyesini desteklemek için sıkı bir bütçe politikası başlattı. İlk olarak Abbasi Halifeliğine ödenen yıllık vergiyi kesti. Akabinde imparator, askerler için tanınmış olan vergi muafiyetini geri aldı. Hatta bir dönem onları maaşsız bıraktı. Kuşkusuz bu durum askeri kesim arasında büyük rahatsızlığa yol açtı. Bitmek tükenmek bilmeyen savaşlardan yorgun düşen askerler, muhtemelen toplumsal açıdan sıradan bir insanla aynı konuma düşmeyi hazmedememiş olmalı. Bardanes, bu durumu avantaja çevirmeyi bilecekti. İlk yaptığı iş, Araplarla mücadele sırasında kazanılan ganimetleri tüm askerlere eşit şekilde dağıtmak oldu. ²² Güç ve cömertlik her dönemde olduğu gibi geç antikçağda da imparatorlarda aranan bir özellikti. Zaten askeri bakımdan güçlü bir unvana sahip olan Bardanes, bu yaptığı hareketle cömert bir insan algısı da yaratmış oldu.

Bazı tarihçiler Bardanes'in darbeyi daha önceden planlamadığını, askerlerin aşırı tezahüratları karşısında bu isteklerini kırmayıp imparatorluğu istemeye istemeye, görev bilinci

¹⁷ Warren Treatgold, *The Byzantine Revival, 780–842*, Stanford University Press, California 1988, s. 129.

¹⁸ Jesse Russel-Ronald Cohn, *Bardanes Tourkos*, Bookvika Publishing, Edinburg 2012, s. 6.

¹⁹ Bizans temalarıyla ilgili tafsilat için bkz. E. W. Brooks, "Arabic Lists of the Byzantine Themes" *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 21 (1901), s. 67-77.

²⁰ Ian Heath'in naklettiğine göre İbnü'l Fakih 902 civarında kaleme aldığı eserinde bu temaların asker sayılarını şu şekilde verir. Anatolikon:15.000, Opsikion:6.000, Thrakasion:10.000, Bukellarion:8.000. Destek veren temalar aynı zamanda coğrafi açıdan başkente çabuk ulaşabilecek bir konumdadırlar. Ayrıca listeye göre tüm imparatorluk ordularının yarısına yakını neredeyse bu temalarda toplanmıştır. İbnü'l Fakih'in verdiği liste Bardanes Tourkos isyanından bir asır geçmiş olsa da bize tema ordularının oransal gücünü anlamamız bakımından bir fikir vermektedir. Liste için bkz. Ian Heath, *a.g.e.*, s. 17.

²¹Walter Emil Kaegi, *Byzantine Military Unrest 471-843: An Interpretation*, Hakkert, Amsterdam & Las Palmas 1981, s. 245.

²²Warren Treatgold, *a.g.e.*, s. 131.

JHS
70

**History
Studies**

*Volume 7
Issue 2
Special
Issue on
Byzantine
June
2015*

içerisinde kabul ettiğini söylerler.²³ Başka bir söylence durumu daha da ilginç kılar. Hikâyeye göre Bardanes Tourkos'un içinde imparatorluğun başına geçmek için büyük bir özlem vardı, ama isyanın sonucundan emin olamadığından çok korkuyordu.²⁴ Sonra yakınlarda inzivaya çekilmiş Philomelionlu²⁵ bir keşiş olduğunu duydu. Bu münzevi adam erdeme ulaşmış yalnız birisiydi. Gelecek hakkında kehanette bulunabiliyordu. Bardanes, sadece bu kâhinle planlarını paylaşarak onun düşüncelerine göre kararını vermek istedi. Sırf bunun için bir av partisi düzenledi. Siyasi konularda kendisine yardımcı olsun diye yanına iyi giyimli, kibar bir adam olan Leo'yu aldı. Daha sonra yanlarına güvenlik amaçlı Amoriumlu Mikhael ve Slav Thomas'ı da dâhil ettiler. Keşişin yanına vardıklarında Bardanes, yalnız başına onun mağarasına girdi. Geride kalanlar onu kapıda beklemeye koyuldu.²⁶

Bardanes aklında ne varsa keşişe söyledi. Fakat keşişin kehanetleri Bardanes'in duymak istediği şeyler değildi. Keşişin söylediklerine göre o, imparator Nikephoros'a itaat etmezse iki gözünü birden kaybedecekti. Komutan bu kelimeleri duyunca aklını yitirme noktasına geldi. Bakılan fal sonrası dua edildikten sonra Bardanes bir an önce o ortamdaki uzaklaşmak istedi. Atı getirildi ve Leo'nun eline basarak atına bindi. O sırada Mikhael dizgini tutuyor, Thomas atı sürüyor, Leo ise atın eyeri ile uğraşıyordu.²⁷ Bu noktada, keşiş, mağaranın yüksek kapısından dışarı eğildi ve Bardanes Tourkos'u tekrar yanına çağırdı. Komutan bu geri çağırılmayı sevinçle karşıladı. Atından uçar gibi bir hamlede indi. Keşişin kendisi hakkında güzel şeyler söyleyeceğini umut ederek hızlı bir şekilde mağaraya yaklaştı. Keşiş lafı uzatmadan konuya girdi ve Bardanes'e bakarak şöyle dedi;

*ne yaparsan yap ama imparatora isyan etme, bu konuda hata yapma! Bu sizin gözlerinizin sakatlanmasına ve mallarınızın müsadere edilmesine mal olacak. Ama yanında getirdiğin 3 adamdan atına binerken sana yardımcı olanı tahtı kazanan ilk kişi olacak. Arkasından atının dizginini tutan imparator olacak. Üçüncü gelen kişi imparator ilan edilecek ama hiçbir zaman hüküm süremeyecek ve çok korkunç bir şekilde ölecek.*²⁸

Kâhinin kastettiği iki kişi sırasıyla tahta çıkacak olan V. Leo ve II. Mikhael'di. İsyan edip başarısız olacak kişi de Slav Thomas'tır.²⁹ Bardanes kâhinin söylediklerini duyunca onu azarladı. Bunu gülünecek bir şey olarak gördü ve keşiş hakkında düşüncesi tersine döndü. Artık onu bir şarlatan olarak görüyordu ve onun geleceği görmediğini düşünüyordu. İnsanın dış görünümüne baktığını ve bununla karar verip sözde kehanette bulunduğunu söyledi.³⁰ Aslında Bardanes'in keşişe kızgınlığı istediği şeyleri söylemediği içindi. Şayet keşiş "*sen imparator olmalısın, yakında tüm Roma (Bizans) İmparatorluğu önünde eğilecek. Bu iş için senden daha uygun bir adam yok*" demiş olsaydı Bardanes için dünyanın en dürüst adamı olacaktı. Bu bulgular ışığında kanaatimizce Bardanes'in isyanı önceden planladığı ortadadır.

²³Paul A. Hollingsworth, "Bardanes Tourkos", *The Oxford Dictionary Of Byzantium Volume I*, Ed. Alexander P. Kazhdan, Oxford University Press, New York & Oxford 1991, s.255., Treadgold, a.g.e., s. 131.

²⁴John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, Çev: John Wortley, Cambridge University Press, New York 2010, s. 9.

²⁵Bugünkü Konya iline bağlı Akşehir ilçesinin o dönemki adıdır. Bzk. Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılap Yayınevi, Ankara 1993, s. 661.

²⁶John Skylitzes, a.g.e., s.10.

²⁷Hikâyenin heyecan verici yanı hikâyedeki kişilerin hepsinin "mütevazı kökenleri" olmasıdır. Kahramanların hiçbirisi Grek kökenli değildir. John Haldon, "Social Elites, Wealth, and Power", *A Social History Of Byzantium*, Ed. John Haldon, Blackwell Publishing, West Sussex 2009, s. 181.

²⁸Skylitzes, a.g.e., s. 10.

²⁹John Julius Norwich, *Bizans Yükseliş Dönemi (M.S. 803-1081)*, Çev: Selen Hırçın Riegel, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2013, s. 20 (dipnot 5).

³⁰Skylitzes, a.g.e., s.10.

JHS

71

History
StudiesVolume 7
Issue 2
Special
Issue on
Byzantine
June
2015

Kişisel ihtirası bir yana, Bardanes Tourkos aynı zamanda toprak sahibi aristokratlara mensuptu. Bununla beraber İmparatoriçe İreni'nin rejimini destekleyen ve inanç olarak ikonalara ibadet edilmesini isteyen topluluğa bağlıydı. Yani değişim değil, statükonun devamından yana olan grubun bir üyesiydi. O yüzden geleneksel aristokratlarca Nikephoros'un politikalarına karşı olanların temsilcisi olarak görüldü. Nikephoros'un arazi mülkünün üzerindeki yeni vergiler ve eklesiastik (Kilise)Mülkünün istimlaki ile ilgili olan sosyal ve mali alanda yaptığı politikalar, Bardanes ve ait olduğu grubun çıkarlarına zarar veriyordu.³¹

Nikephoros, kendisinin tamamen karşısında olan bu grupları karşısına almaktan korkmadı. Özellikle kiliseye karşı daha pervasızca davrandı. Bazı manastır mallarına el koydu. Valilerine, piskoposlar ve ruhban sınıfına gerektiğinde bir köle gibi davranma ve kiliselerde bulunan altın ve gümüş levhalara ihtiyaç duyulduğu anda el koyma yetkisini verdi. Yoksul küçük toprak sahiplerini orduya aldı ve tüm teçhizatlarının parasını orta ve üst düzey gelir grubuna sahip zümreye yükledi. Nikephoros ekonomik açıdan koyduğu tedbirler noktasında duracak gibi görünmüyordu. Trakya'da vergi olarak çok sayıda altın toplamayı hedefleyen İmparator, vergileri % 50 oranında artırdı. Daha önce vergiden muaf tutulan hayırseverlerce kurulan vakıfları ocak vergisine tabi tuttu ve on iki adadan getirtilen ev köleleri için ekstra 2 altın sikke daha verilmesini kanuna bağladı. Özellikle vakıfların bazısını imparatorluk mülkü haline getirmesi yüzünden kiliseye yakın "dindar aileler" fakirleşirken imparatorluk daha zenginleşmişti.³² Yaptığı bu uygulamalar tüm kesimlerde Nikephoros'a karşı bir memnuniyetsizlik uyandırsa da, ekonomi onun döneminde son yıllarda olmadığı kadar sağlam temeller üzerine oturmuştu.³³

Bu durum karşısında Bardanes toplumsal statülerini kaybettiklerini düşünen kitlenin son umudu olmuştu. Büyük değişimlerin olduğu zaman dilimlerinde çekilen sancılar her devlette olduğu gibi Bizans İmparatorluğunda da memnuniyetsizler ordusu yaratmıştı. Muhtemelen Bardanes bu kitleyi arkasına alabileceğini düşünüyordu. Bir yere kadar bunda başarılı da oldu. Özellikle eski imparatoriçe Atinalı İreni'nin etkisinin de bu isyanda payı olduğu aşikârdır. Bardanes, biraz da eski efendisinin Bizans bürokrasisindeki ağırlığına güvenmiştir. Fakat İreni'nin 8 Ağustos'ta imparator Nikephoros tarafından sürgüne gönderildiği Lizbon'da ölümü Bardanes Tourkos'un planlarını alt üst etmiştir.³⁴

3. İsyan

İsyan, Anatolikon Temasının başkenti olan Amorium³⁵ şehrinde başladı. Buradan hemen hemen devletin mevcut askeri ordusunun yarısını kapsayan isyan ordusu, kuzey batıya doğru ilerledi. İsyanlılar Nicomedi'ya³⁶ daha sonra imparatorluğun başkenti olan Konstantinopolis'den, İstanbul boğazına kadar uzanan yerleşim yeri olan Chrysopolis'e³⁷ giden askeri yolu takip etti. Bardanes başkente girmedi. Beklentisi daha büyüktü. Bardanes'e göre Başkent'teki ahali Nicephoros'tan memnun değildi. Halkın yasal imparatora isyan ederek imparatorluğu altın tepside kendisine sunacaklarını düşünüyordu. Bu düşüncesinden dolayı

³¹ Jesse Russel, Ronald Cohn, *a.g.e.*, s. 6.

³² Judith Herrin, *Bizans Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşkırtıcı Yaşamı*, Çev: Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 215-216.

³³ Norwich, *a.g.e.*, s. 20.

³⁴ Treadgold, *a.g.e.*, s. 132.

³⁵ Amorium Afyonkarahisar'ın kuzeydoğusunda, Emirdağ ilçesinin 12 km. doğusunda, Ankara'nın 180 km. güneybatısında yer alan, Arap kaynaklarında Amuriye olarak anılan kenttir. Talat Koçak, "Fetih'e Giden Yolda İlk Engel İlk Müjde Amorium", *2005-2006 İstanbul'un Fethi Fatih ve Dönemi Sempozyumu II*, Fatih Belediye Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2007, s. 116.

³⁶ Bugün ki İzmit'in o dönemde ki adıdır. Bkz. Umar, *a.g.e.*, s. 603.

³⁷ Bugün ki İstanbul'un Üsküdar İlçesi. Helence altın kenti anlamına gelmektedir. Bkz. Umar, *a.g.e.*, s. 433.

JHS
72

*History
Studies*

*Volume 7
Issue 2
Special
Issue on
Byzantine
June
2015*

Chrysopolis'te kendi isyanına karşılık olarak başkentin içinde Nikephoros'a karşı oluşabilecek isyanı bekleyerek kamp kurdu. Bu gerçekleşmediğinden ve halk buna açıkçası pek de hevesli olmadığından, Bardanes büyük ordusunu Malagina'ya³⁸ geri çekti. Darbe teşebbüslerinde isyancıların hızlı hareket etmesi gerektiğini kavrayamayan Bardanes, bunu çok acı şekilde ödeyecekti. Zaman ilerledikçe en yakınındaki adamlar bile Bardanes Tourkos'a güvenlerini yitirmeye başladılar. İsyanı birlikte planladıkları Amorium'lu Mikhael ve Ermeni Leo adındaki iki yakın ortağı orada onu terk etti.³⁹ İsyan ordusunun iki büyük destekçi komutanının imparator Nicephoros'la birlikte hareket etmeye başlamasının ödülü olarak Mikhael, imparatorluğun çadırının kontu oldu. Leo ise daha aktif bir kumandanlığa terfi etti.⁴⁰

En yakın adamlarının İmparator Nikephoros'la anlaşması Bardanes Tourkos'un cesaretini kırdı ve bu ihanetin başka ihanetleri de arkasından getirebileceğini düşünmesine sebep oldu. Bundan dolayı imparatorun sadık ordusuyla savaşmaktan kaçındı. Artık Bardanes Tourkos için iyi bir pazarlık yapmaktan başka bir çare kalmamıştı. Yapılan pazarlık neticesinde isyancı komutan VI. Konstantin'in ikinci evlilik törenini gerçekleştirmiş Kathara manastırının üstünlüğüyle ve Joseph'in arabuluculuğuyla makul bir anlaşmayla teslim olmayı kabul etti. Bardanes'e ayrıca patrik Tarasios ve pek çok ileri gelen senatörlerce imzalanmış bir mektupta gönderildi. Gönderilen mektupta ne kendisinin ne de isyana katılan Bardanes'in emrindeki askerlerin teslim olduktan sonra ölümle cezalandırılmayacakları yazıyordu. Nikephoros mektupla beraber kendi altın haçını da göndererek sözünün garantisini veriyordu. Bu güvencelerle tatmin olan Bardanes, ordusunu terk etti ve 8 Eylül'de Marmara Denizi kıyısındaki Cius'ta⁴¹ bulunan Herakleios manastırında sığınak aradı. Oradan, onu Prote Adası'na⁴² götürecek bir gemiye bindi. Daha sonra bir keşiş ismi olan Sabbas'ı alarak önceden kurmuş olduğu bir manastırda çalışmaya başladı.⁴³

Bardanes'in emekliliğinden sonra Nikephoros, resmi olarak onun görevine son verdi ve onun mal varlığının çoğuna kanunen el koydu. İsyanda yer alan diğer tematik generaller de aynı zamanda görevlerinden azledildiler. Başkentli piskoposlar Sardis, Amorium ve Nicomedia, Sicilya'daki Pantelleria adasına sürgüne gönderildi. Diğer taraftan Anatolikon Teması askerlerine başkaldırmaya verdikleri destekten dolayı bir yıl ücret verilmedi.⁴⁴

803'te aralık ayında, bir grup Likaoniyalı⁴⁵ asker Prote Adası'na çıkarak Bardanes'i kör ettiler.⁴⁶ Bu oldukça sembolik bir eylemdi. Bizans İmparatorluğu'nda uzuvlarından bir tanesini kaybetmiş bir kişinin taht üzerinde bir hak iddia etmesi mümkün değildi.⁴⁷ Onun için siyaseten sakat bırakma Bizans'ta sıkça başvurulan bir yöntemdi. Kör etme kâfirlerle, isyancılara ve yahut tahttan indirilmiş imparatorlara ve politik rakiplere bir tehdit unsuru olmamaları için

³⁸ Bugün ki Sakarya il sınırları içerisinde kalan bölge. Bkz. Clive Foss, "Byzantine Malagina and the Lower Sangarius", *Anatolian Studies*, Vol. 40 (1990), s. 161.

³⁹ John H. Rosser, "Bardanes Tourkos", *Historical Dictionary of Byzantium*, Ed. John Woronoff, Scarecrow Press, Maryland 2001, s. 48., Haldon, *a.g.e.*, s. 193.

⁴⁰ Treadgold, *a.g.e.*, s. 131-133, Kaegi, *a.g.e.*, s. 246.

⁴¹ Bugün ki Bursa ilinin Gemlik İlçesinin tarihi adıdır. Bkz. Umar, *a.g.e.*, s. 444.

⁴² İstanbul adalarından olan Kınalıada'ya o dönemde verilen isim. Raymond H. Kevorkian, Paul B. Babaudjian, *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler*, Çev. Mayda Saris, Aras Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 121.

⁴³ Treadgold, *a.g.e.*, s. 132.

⁴⁴ Kaegi, *a.g.e.*, s. 247, Treadgold, *a.g.e.*, s. 132.

⁴⁵ Bugün ki Konya iline o dönem verilen ad. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 336.

⁴⁶ Sophulis bu olayın 804 yılında olduğunu iddia eder. Panos Sophoulis, *Byzantium and Bulgaria 775-831*, Koninklijke Brill NV, Leiden&Boston 2012, s. 175.

⁴⁷ Bu durumun tek istisnası burnu yarılmasına rağmen tahtını Hazarların desteğiyle geri kazanan İmparator II. Jüstinyen'dir. J. F. Haldon, *Byzantium in the Seventh Century the Transformation of a Culture*, Cambridge University Press, New York 2003, s. 76.

JHS
73

History
Studies

Volume 7
Issue 2
Special
Issue on
Byzantine
June
2015

genellikle uygulanan bir cezaydı.⁴⁸ Büyük ihtimalle yapılan bu hareket imparator Nikephoros'un emriyle olmuştur. Ancak Nikephoros daha sonra senato önündeki verdiği ifadesinde, bu olayla hiçbir ilgisi olmadığına yemin etmiştir. Pek çok tarihçi bu olayda Nikephoros'un direk payı olduğuna inanır, ama Treadgold bu olayı askerlerin kendilerinin gerçekleştirmiş olabileceklerini savunur. Treadgold'a göre Bardanes imparatorluk için artık inandırıcı bir tehdit değildir. Patrik ve senatonun bu olayın faillerinin cezalandırılması gerektiğine dair baskısına rağmen, Nikephoros kendi kararıyla bu olayın faillerinin gitmelerine izin vermiştir.⁴⁹ Her ne kadar Bardanes'in malları müsadere edilmiş ve eski gücünden eser kalmamışta olsa da bir dönem imparatorluk iddiasında bulunmuştu. Bizans İmparatorluğu o dönemde Bulgarlar ve Abbasilerle uğraşmaktaydı. İmparator sık sık başkenti terk edip gerek Balkanlar'da, gerekse Anadolu'da sefere çıkmaktaydı. Kınalı Ada gibi başkente çok yakın bir noktada bulunan bir yerde sürgün hayatı yaşayan eski bir isyancı komutan her zaman taht için bir tehditti. Muhtemelen Nikephoros senatonun ve patrikhanenin tepkisini çekmeden Bardanes Tourkos'tan kurtulma yolunu düşünmüş ve sinsice bir planla bunu da başarmıştı. Zaten faillerin cezalandırılmaması bu işin içinde imparatorun olduğunun en önemli kanıtıdır.

Bardanes Tourkos'un isyanı geçici olarak Bizans'ı güçsüzleştirdi. Bizans'ın bu iktidar mücadelesi imparatorluğun dikkatini bu iç meseleye doğru çevirdi. Fakat bu avantajlı durumu Abbasiler değerlendiremeyeceklerdi. Kasım'ın dar bir bölgede yaptığı istila hareketi ve akabinde babası Harun Reşit'in daha geniş alanda yaptığı müdahaleler kısa zaman sonra hiçbir önemli askeri başarı getirmeden sonuçlandı. Halife Harun Reşit makul bir miktar haraçla ateşkes yaparak geri çekildi.⁵⁰ Böylece isyan orduya ve Anadolu'nun pek çok yerine ciddi bir zarar vermedi.⁵¹ Yine de bu olay, askerlerin Nikephoros'tan memnuniyetsiz olduğunu gösterir. Bunun da daha sonraki yıllarda tekrar meydana gelebileceğini ve Nikephoros'un saltanatı boyunca daimi bir tehdit kaynağı olabileceğini kanıtlar.⁵² Bu da gayet tabiidir. Ekonomik reformlarla birlikte mevcut düzenin değişmesi İmparator Nikephoros'a karşı bir tepkinin oluşmasına neden olmuştur. Böylesi ciddi bir durumun hafif atlatılması Bizans İmparatorluğu için büyük bir şanstır.

Sonuç

Bizans İmparatorluğu'nda Türk asker ve bürokratların sayısı oldukça fazladır. Fakat erken ve orta devirleriyle ilgili çalışmalarda Türk kökenli tarihi şahsiyetlerin takibi oldukça zordur. Çünkü Ortodoks olmadan bu devlette görev almak imkânsızdır. Din değiştirmiş, Grek olmayan bir kişi ya İncil'de geçen bir isim almakta, ya da ismi Grekçe söylenişe göre telaffuz edildiği için bozulmaktadır. Bizans tarihi kaynaklarında da bu şekilde isimler zikredildiği için köken tespit etmek içinden çıkılmaz bir hal alabilmektedir. Bazı durumlarda şahsiyetin milliyetine dair direkt ifadeler bulunması tarihçilerin işini kolaylaştırmaktadır. Fakat bu durum "*Türk Vartan*" örneğinde olduğu gibi önyargılara takılmaktadır. Tarihi hafızalara Bizans-İslam, Bizans-Türk ezeli iki düşman olarak kaydedilmiştir. Hıristiyanlığı kabul edip Helenleşmişse de, bir Türk'ün Bizans'ta imparator olmak için isyana kalkışması oldukça sıra dışı bir durumdur. Her ne kadar isyan Bizans Tarihi'nde gözle görülür bir etki yaratmamış olsa da

⁴⁸ Alexander Kazhdan, "Blinding", *The Oxford Dictionary of Byzantium Volume I*, Ed. Alexander P. Kazhdan, Oxford University Press, New York&Oxford 1991, s. 297-298.

⁴⁹ Hollingsworth, *a.g.m.*, s. 255., Treadgold, *a.g.e.*, s. 134-135.

⁵⁰ 805 yılında İmparator Nikephoros Abbasiler'e yıllık 30.003 nomizmata haraç ödemeyi taahhüt etmesiyle Halife Harun Reşit'in orduları geri çekilmişlerdir. Angeliki E. Laiou, "Exchange and Trade, Seventh-Twelfth Centuries", *The Economic History of Byzantium From the Seventh Through the Fifteenth Century Volume I*, Ed. Angeliki E. Laiou, Dumbarton Oaks Trustees for Harvard University, Washington 2002, s. 699.

⁵¹ Treadgold, *a.g.e.*, s. 133.

⁵² Kaegi, *a.g.e.*, s. 256-257., Jesse Russel, Ronald Cohn, *a.g.e.*, s. 7.

JHS

74

History
Studies

Volume 7
Issue 2
Special
Issue on
Byzantine
June
2015

ezber bozan bir durum olması hasebiyle önemlidir. Bardanes Tourkos isyanı Bizans darbe geleneğinin bir sonucudur. Tahtın çok sık el değiştirmesi imparatorluğu her alanda sıkıntıya soktuğu aşikârdır. Bizans Devleti yönetiminde istikrarı Bardanes'in birlikte darbeye kalkıştığı yakın arkadaşı Amoriumlu Mikhael'in (II. Mikhael) tahta geçmesiyle sağlayacaktır.

Kaynakça

Abu'l Farac Tarihi, C. I, Süryaniceden İngilizceye Çeviren: Ernest A. Wallis Budge, Türkçeye Çeviren: Ömer Rıza Doğrul, TTK Basımevi, Ankara 1999.

AVCI, Casim, *İslam Bizans İlişkileri*, Klasik Yayınları, İstanbul 2003.

BAYKARA, Tuncer, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988.

BROOKS, E. W., "Arabic Lists of the Byzantine Themes", *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 21 (1901), s. 67-77.

BROOKS E. W., "The Emperor Leo V and Vardan The Turk", *The English Historical Review*, Vol. 31., Oxford University Press, April 1916, 256-257.

The Chronicle of Theophanes Confessor Byzantine and Near Eastern History (AD 284-813), Çev: Cyril Mango - Roger Scot ve Yardımcısı Geoffrey Greatrex, Clarendon Press, Oxford 1997.

FOOS, Clive, "Byzantine Malagina and the Lower Sangarius", *Anatolian Studies*, Vol. 40 (1990), s. 161-183.

GREGORY, Timothy E., *Bizans Tarihi*, Çev: Esra Elmert, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.

GROUSSET, Rene, *Bozkır İmparatorluğu*, Çev: Dr. M. Reşit Uzmen, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1996.

HALDOON, J. F., *Byzantium in the Seventh Century the Transformation of a Culture*, Cambridge Universty Press, New York 2003.

HALDOON, John, "Social Élites, Wealth, and Power", *A Social History of Byzantium*, Ed. John Haldon, Blackwell Publishing, West Sussex 2009, s. 168-211.

HEATH, Ian, *Bizans Orduları 900-1461*, Çev: Buket Bayrı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014.

HERRİN, Judith, *Bizans Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşurtıcı Yaşamı*, Çev: Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

HOLLİNGSWORTH, Paul A., "Bardanes Tourkos", *The Oxford Dictionary Of Byzantium Volume I*, Ed. Alexander P. Kazhdan, Oxford University Press, New York&Oxford 1991, s. 255.

John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, Çev: John Wortley, Cambridge Universty Press, New York 2010.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2012.

KAEGİ, Walter Emil, *Byzantine Military Unrest 471-843: An Interpretation*, Hakkert, Amsterdam & Las Palmas 1981.

JHS

75

History
Studies

Volume 7
Issue 2
Special
Issue on
Byzantine
June
2015

- KAZHDAN, Alexander, "Blinding", *The Oxford Dictionary Of Byzantium Volume I*, Ed. Alexander P. Kazhdan, Oxford University Press, New York&Oxford 1991, s. 297-298.
- KEVORKIAN, Raymond H-Paul B. Babaudjian, *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler*, Çev. Mayda Saris, Aras Yayıncılık, İstanbul 2012.
- KOÇAK, Talat, "Fetih'e Giden Yolda İlk Engel İlk Müjde Amorium", *2005-2006 İstanbul'un Fethi Fatih ve Dönemi Sempozyumu II*, Fatih Belediye Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2007, s. 116.
- LAIYOU, Angeliki E., "Exchange and Trade, Seventh–Twelfth Centuries", *The Economic History of Byzantium from the Seventh Through the Fifteenth Century Volume I*, Ed. Angeliki E. Laiou, Dumbarton Oaks Trustees for Harvard University, Washington 2002, s. 697-770.
- LIGHTFOOT, Chris and Mücahide, *Anadolu'da Bir Bizans Kenti Amorium*, Homer Kitabevi, İstanbul 2007.
- MORAVCSIK, Gyula, "Byzantine Christianity and the Magyars in the Period of Their Migration", *American Slavic and East European Review*, Vol. 5, No. 3/4 (Nov. 1946), 29-45.
- MANGALTEPE, İsmail, *Bizans Kaynaklarında Türkler (Menandros Protektor ve Theophylaktos Smokattes)*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2009.
- NORWICH, John Julius, *Bizans Yükseliş Dönemi (M.S. 803-1081)*, Çev: Selen Hırçın Riegel, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2013.
- OSTROGORSKY, George, *Bizans Devleti Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1999.
- PALAZ ERDEMİR, Hatice, *V. Yüzyıl Bizans Kaynaklarına Göre Göktürk-Bizans İlişkileri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2003.
- REFİK, Ahmet, *Bizans İmparatoriçeleri*, Oku Yayınları, İstanbul 2003.
- ROSSER, John H., "Bardanes Tourkos", *Historical Dictionary Of Byzantium*, Ed. John Woronoff, Scarecrow Press, Maryland 2001, s. 48.
- RUSSEL, Jesse-Ronald Cohn, *Bardanes Tourkos*, Bookvika Publishing, Edinburg 2012.
- SEIDLER, G. L., *Bizans Halk Hareketlerinin İdeolojik Kökeni*, Çev: Mete Tuncay, Özne Yayınları, İstanbul 1999.
- SOPHOULIS, Panos, *Byzantium and Bulgaria 775–831*, Koninklijke Brill NV, Leiden&Boston 2012.
- TREATGOLD, Warren, *The Byzantine Revival 780–842*, Stanford University Press, California 1988.
- UMAR, Bilge, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılap Yayınevi, Ankara 1993.

JHS
76

**History
Studies**

Volume 7
Issue 2
Special
Issue on
Byzantine
June
2015